

A JÁSZSÁG NÉPI TÁPLÁLKOZÁSÁHOZ FÜZŐDŐ HIEDELMEK

SZABÓ MAGDOLNA

Közleményem anyaga a Jászság területén 1965 óta végzett, a népi táplálkozás régebbi sajátosságainak összegyűjtését és elemzését célzó kutatómunkám egyik részeredménye.¹ Az alább leírtak a Jászságiak táplálkozásához — annak ételféleségeihez, azok alapanyagaihoz és elkészítésük eszközkészletéhez — fűződő hiedelmek.

A Jászság népi táplálkozásához fűződő hagyomány, szokás- és hiedelemanyag jelentős forrása a régebbi népi személetmód megismerésének. A táplálkozással kapcsolatos hiedelmek — a velük összefüggő szokásokkal együtt — a Jászságban inkább jósló, gyógyító, tiltó, bőségvarázsló jellegűek.²

A jászsági ember táplálkozásában a *mindennapi kenyér*nek volt elsődlegesen fontos szerepe, ehhez kapcsolódik a legtöbb hiedelem. A katolikus vallásúak a kenyeret Jézus testének, szibomlumának fogták fel, és azt tartották, hogy ha a kenyér leesik a földre, leejtője Jézus ellen vétkezik. Vétkéért az istent úgy kell kiengesztelnie, hogy a földre esett kenyeret megcsókolja és megeszi. A kenyeret a néphagyomány szerint meg kell osztani a *portára* bejövő koldussal, mert ha az nem kap „Isten adományából”, akkor isten bajt küld a házra. Ugyancsak vallásos jellegű, s nemcsak a katolikusoknál, de a reformátusoknál is jellemző hiedelem, hogy a kenyeret csak akkor szabad megszegni, ha előbb annak aljára a késsel keresztet rajzolnak. Analógiás jellegű varázsló képzet, hogy az új házba először kenyeret és sót kell bevinni, azért, hogy a beköltözőknek isten szerencsét adjon. Ugyancsak analógiás jellegű hiedelem és szólás az, hogy „az elsőszülött gyermek kenyír, a második lepíny, a harmadik vakaró, az utolsó vakarík”. Bajelhárító és gyógyító jellegű hiedelem, hogy a betegségben szenvedő gyermeknek kenyérhéjat kell adni, mert „az nem árt-hat, az mindenre jó, mert az Isten teste és az Isten megsegíti”. Kenyrsütéskor a kemence szája fölé keresztet kell rajzolni a falra, „azért, hogy Isten áldása legyen a sütésen”, és szájukkal a kenyér bevetésekor *cuppogni* szokás: „uszítani kell a kenyeret, mer a tészta csak akkor jön fel, sül szép magosra, dombosra”. Hogyha valaki eladja a régi házát, akkor a *kemencetévőt*-t, az *előtét*-t vigye magával az új házba, vagy törje össze, nehogy a régi házban hagyott *tévővel* együtt otthagyja a szerencsét-

¹ Közleményem a Jászság területén végzett több éves kutatómunkám során összegyűjtött, a népi táplálkozásra vonatkozó igen gazdag szokás- és hiedelemanyagnak csak kis töredékét tartalmazza. Részletes elemzésére, értékelésére majd a Jászság népi táplálkozása jellemzőit összefoglaló munkában kerül sor.

² Az anyagban felsorolt hiedelmek sok vonatkozásban rokonságot, illetve tanulságos eltérést mutatnak más területek hasonló, e tárgykörrel kapcsolatos adataival. Ld. ECSEDI ISTVÁN: A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. (A Déri Múzeum évkönyve — Debrecen, 1934.); KARDOS LÁSZLÓ: Az Órség népi táplálkozása. (Bp. 1943.) és Cs. Pócs ÉVA: Zagyvarékas néphite (Néprajzi Közlemények IX. 3—4. sz. Bp. 1964.) közleményeit.

jét is. Elhárító jellegű hiedelem az, hogy vihar idején a sütőlapátot kiteszik az *ereszcsurgás*-ba, így nem éri baj a házat. A kemencét nem tapaszthatja terhes asszony, mert ha belebújik a kemencébe, akkor néma gyereket fog szülni. Terhes asszonynak fűtenie sem szabad a kemencét, mert annak tüze fokozza az ő belső égését. Pénteken és Úrnapján nem jó kenyeret sütni, mert *megnyúlósodik*, kovásszá, vagy kővé válik a *béle*, illetve ott, ahol pénteken kenyeret sütnék, a házba belecsep a villám, „odavág az Isten ménkűje”. Ha a kenyértészta dagasztását ritka vendég látja, a tészta keletlen marad. A kenyértésztaival, illetve annak kelesztőjével, *morzsoltká*-val kapcsolatos jósló, tiltó hiedelem szerint a *morzsoltká*-t nem szabad kölcsön adni, mert akkor nem sikerül szépen a kenyér. Ha azt álmodják, hogy a kenyér meghasad a kemencében, az azt jelenti, hogy beteg lesz valaki a családban, és ha azt álmodják, hogy a kemencetető összetört, akkor hamarosan meghal valaki a családból. Analógias képzet az, hogy a gyermekkel kenyérhéjat kell etetni, mert attól szép piros arca lesz.

A *tésztafélék*hez fűződő hiedelmek közül a legérdekesebb és legarchaikusabb a szerelmi varázsló, illetve jósló jellegű *cédulás férj jóslás*. András napján (nov. 30.) 12 nevet kell felírni 12 cédulára. Ezeket és egy üres cédulát belegyúrák egy-egy gombóc tésztájába. Amelyik gombóc a kifőzéskor először bukkan a víz felszínére, azt ki kell venni, s amilyen név olvasható a cédulán, olyan nevű férfi lesz a leány jövődöbelije. Ha az üres cédulát tartalmazó gombóc jön fel először, akkor a leány nem megy férjhez, vénlány marad.³ Ugyancsak szerelmi varázsló jellegű a következő praktika. A középső ujjból serkent három csepp vérbe megegetett hajszálat tesznek. Ezt süteménybe belesütik és megetetik, vagy borba keverik és megitatják valakivel. Az illető férfi szerelmes lesz a vér és a hajszál tulajdonosába. Ha a tészta a tűzhelyre, sparheltre esik, azt jelenti, „megéheztek az angyalok”. Ezt a tésztát bele kell vetni a tűzbe. Ha nem cselekednek meg, bajt hozna a házra.

A *főzelékfélék*hez, illetve azoknak alapanyagaihoz fűződő hiedelmek között a tapasztalatra épülő, gyógyító, jósló hiedelmek vannak többségben. Ilyen gyógyító jellegű praktika például az, hogy a sebet, a *kilist* bab vagy *krumpli* haj levéllel kell megfürdetni, attól meggyógyul. Tetanusz ellen vagy dagánatra nyers krumplit kötnek a sebre. A meggyült sebre érett, piros paradicsomot tesznek, az kitisztítja a gennyet, „kiszíjja a vöggyt”. A szoptatós anya mellét zöldséglevéllel kell borogatni, attól elmúlik a mellkeményedése. Jósló jellegű hiedelem: hogyha nem a nagyhéten vetik el a krumplit, akkor férges lesz. Másik ilyen hiedelem szerint az, aki sok lencsefőzeléket eszik, megszépül. A karácsonyi böjt idején viszont nem szabad hüvelyeseket, kölest és rizkásaféléket főzni és enni, nehogy *killis*sek legyenek.

A *húsételek*hez aránylag kevés hiedelem fűződött. Legismertebb az, hogy az újévi disznóvágás szerencsét hoz. Gyógyító jellegű a disznózsírral kapcsolatos praktika: hogyha a terhes anya mellét disznózsírral bekent fehér ruhával borogatják, elmúlik a mellkeményedése.

A *tejfésésegek*hez fűződő egyik tapasztalat szerint a meggyült sebet tejfellel kell kengetni, borogatni, akkor meggyógyul. A *szamárköhögős* gyerekkel számár-, ló- vagy kecsketejet kell itatni, és attól elmúlik a köhögése. Tiltó jellegű hiedelem, hogy a teje nem szabad késsel belenyúlni. Aki ezt teszi, legközelebb véres tejet fejt. Véres tejet fejt akkor is, ha az istállóban levő fecskéfészket leveri.

³ Sajátos, hogy az egyik faluban csupán a következő évre vonatkoztatják e jóslatot, más helységeken viszont úgy értelmezik, hogy az illető örökre vénlány marad.

Gazdag a gyümölcsökhöz és fűszerfélésekhez fűződő hiedelemanyag. Ebben a jósló-, varázsló-, gyógyítójelleg dominál. Bőségvarázsló hiedelem, hogy a gyümölcsfákat Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (márc. 25.) kell oltani, mert akkor megfogja az oltás, és bő termést hoznak. Hasonló célzatú hiedelem, hogy az a hagyma terem jól, amelyiket a nagyhéten tesznek földbe. Ha a hagyma ültetése közben sokat beszélnek, túl erős (csípős) lesz a hagyma. Mákvetés közben nem szabad beszélni, mert akkor férges lesz a máktermés. Jóslo jellegű hiedelmen alapszik az ún. *hagyma-kalendárium*. Karácsony estéjén egy fej vereshagymából kiszédnek 12 ép karikát, a *sublót* vagy szekrény tetejére teszik, és ott valamennyit megsózzák. A sorban lerakott karikákat elnevezik az év 12 hónapjáról. Amelyiken hamarabb elolvad a só, abban a hónapban sok eső lesz. Analógiás varázslat szerint az újszülöttet látogatónak 2 almát és 2 tojást kell vinnie magával. Ezekkel körülsimítja a csecsemő arcát, hogy az piros-pozsgás és kerek arcú legyen. Másik hiedelem szerint a *páros gyümölcsöt* fogyasztó terhes asszonynak ikrei születnek. Gyógyító jellegű praktikák közül igen jellemzők a következők: „*heptika* ellen vereshagymát kell enni nyersen; vágott sebre vereshagymát kell kötözni, ettől meggyógyul; hascsikarás ellen *kemínymagos teát* kell inni”.

Sok hiedelem fűződik az *italfélések*hez, azok eszközkészletéhez. Jóslatok: ha Fagyosszentekkor (máj. 12, 13, 14) nincs felhő, sok bor lesz. Ha tavasszal a szivárvány pirosas, illetve ha Vince napján „csurog az eresz”, jó bortermés lesz. Ha a terhes anya *rocskából* iszik, nagyszájú lesz a gyermeke. Ha a pohár elpattan, meghal valaki a házban. Ha az esküvőn a menyasszony poharat tör, nem lesz szerencsés a házassága. Gyógyító jellegű hiedelem, hogy „torokgyík ellen szekfüteával kell gargalizálni (gurgulyázni)”. Ha a gyermek sír, mert megijedt valamitől, vizet kell vele itatni, attól jobban lesz. „Ha valaki csuklik, akkor valahol emlegetik. Három korty vizet kell itatni vele és attól elmúlik a csuklás.” A Vízkeresztkor (jan. 6.) templomban megszenteltetett vízből kell innia a betegnek, vagy azzal a fájó testrészt bekenni, az meggyógyítja.

További *általánosabb hiedelmek és tanácsok*: Húsvétvasárnap reggelén a katolikusok ételt szenteltettek a templomban, hogy egész évben isten áldása legyen étkeiken. A gyermekágyas anyának ebédet és uzsonnát szoktak vinni. Étkezés után a *koma-csészéket* elmosva adják vissza az ajándékozónak, nehogy szeplős legyen a gyerek. A szoptatós anya mellkeményedését melegvizes mosogatóruhával is szokás borogatni, attól elmúlik a mellkeményedés. Az *ótváros* gyerek sebeit napraforgó-olajos ruhával kell borogatni, az meggyógyítja. Bajelhárító praktika, hogy „a *kártojást* — az olyan kicsike tojás, aminek nincs sárgája — a gazdasszonynak balkézével át kell dobni a háztetőn, mert ha ezt nem csinálja meg, kár éri a házat.” Az asztalra nem szabad kalapot tenni, mert *üszögös* lesz a gazda búzája. „A lány ne kóstolja fakanállal az ételt, mert sokára megy férjhez.” A halottas háznál ne főzzenek.⁴

Az ismertetett táplálkozáshoz fűződő hiedelmek és praktikák — különösen a vallási és a varázsló jellegűek — egyre gyorsabb ütemben halványulnak el a Jászságban. A századfordulón még igen gazdag volt a hiedelem és szokásanyag, de ma már inkább csak az emlékezetben él, és csupán az idősebb korosztály gyakorolja e gyógyító jellegű cselekményeket. A társadalmi, gazdasági viszonyok — és velük

⁴ Ezt a tiltást úgy értelmezik, hogy abban a szobában nem szabad főzni, ahol a halottat kitertették, de néhány helyen azt tartják, hogy az egész halottas házban nem szabad főzni (az ilyenek rokonoknál, vagy szomszédban főznek).

összefüggésben a táplálkozás átalakulásának — változása a Jászság lakosságának szellemi életét is egyre jobban átformálja. A fokozatosan szegényedő hiedelemanyag egyre inkább hitelét veszíti.

DIE SICH AN DIE VOLKSERNÄHRUNG DER JÁSZSÁG KNÜPFENDEN GLAUBEN

VON

MAGDOLNA SZABÓ

In der Einleitung der vorliegenden Arbeit weist die Autorin auf die sich an die Volksernährung des Gebietes *Jászság* knüpfenden Glauben. (*Jászság* ist ein Gebiet im Komitat Szolnok.) Die sich an das Brot, an die Teig-, Gemüse-, Fleisch- und Milcharten, an die Früchte, Gewürze und Getränke knüpfenden Glauben beschreibt sie nach ihrer Stelle in der Ernährung dieses Volksgebietes. Die Beschreibung enthält die sich auf die Ehrung des Brotes beziehenden alten Traditionen und die mit den Mitteln des Brotbackens, mit den Grundstoffen des Brotes verbundenen Volksglauben. Diese sind zum Teil prohibitiven Charakters (Tabu), andererseits werden sie in den Praktiken des Heilens mit ähnlichem Zweck angewendet. Sie kommen ferner in der Fruchtbarkeitsmagie und in Prophezeihungen für die Zukunft vor. Neben der nach Grundstoffen gruppierenden Beschreibung und Untersuchung deutet sie die Änderungen und die gegenwärtigen Tendenzen des Weiterlebens bzw. Abstrebens (Aufhörens) dieser Glauben ebenfalls an.